

ДІНТАНУДАҒЫ ДІНДЕР КЛАССИФИКАЦИЯСЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЖАҢАПҰТШЫЛДЫҚ

Кез келген ғылым саласы тәрізді дінтану ғылымы да жинақталған эмпирикалық деректер мен мәліметтерді теориялық тұрғыдан қайта өңдеп, реттеп, сұрыптауға талпынады. Дінтану дінді адамзат санасы мен болмысының феномені ретінде түсініп, танып және осы түсінік пен танымның негізінде оның мәні мен оны туындатқан себептерді зерттеуі тиіс. Теологтармен салыстырғанда дінтанушы ғалымды діни сенімнің объектісі емес, осы сенімнен туындайтын әртүрлі салдарлар мен нәтижелер көбірек қызықтырады. Дін – психологиялық, тарихи және әлеуметтік құбылыс. Қазіргі заманғы жаңапұтшылдықты зерттеп, оны классификациялау барысында да біз осы методологиялық ұстанымды басшылыққа алатын боламыз.

Діндер классификациясы біріншіден, наным-сенімдері ұқсас тарихи діни қауымдастықтарды топтастыруға, екіншіден адамзаттың діни тәжірибесінің құрылымын айқындауға мүмкіндік беретін діни феномендерді категорияларға біріктіруге жол ашады. Бұл өз кезегінде адалаттың діни наным-сенімдері мен әдет-ғұрыптарына қатысты жинақталған ақпараттар мен білімдерді жүйелеп, адасушылықтан сақтандырады.

Қазіргі дінтану ғылымында діндерді классификациялаудың бірнеше принциптері қалыптасқан. Олардың қатарына нормативті, географиялық, этнографиялық және лингвистикалық принциптерді жатқызуға болады. Нормативті принципке сәйкес барлық діндер ақиқат діндер және жалған діндер болып жіктеледі. Бұл классификацияны теологтар басшылыққа алады. Көптеген христиан теологтары үшін ақиқат дін – христиан діні. Басқа діндердің барлығы ауытқушылық немесе христиандықтың дайындық кезеңі ғана.

Ислам діні тұрғысынан барлық діндер ақиқат дін (ислам), бұрмаланған діндер (иудаизм, христианшылдық) және адамдардың ойынан туындаған діндер (конфуцишылдық, даосизм, буддизм) деп бөлінеді.

Нормативтік классификация ғалымдар тарапынан көп сынға алынды, өйткені әр дін өзінің абсолютті ақиқаттылығын басшылыққа алады, басқа діндерді жалған немесе адасқан деп теріске шығарады. Сондықтан оның ғылыми құндылығы тым күмәнді.

Географиялық принцип діндерді жер шарының әртүрлі аймақтарында таралуы негізінде топтастырады. Мұнда Таяу Шығыс, Қиыр Шығыс, Үнді, Қытай, Африка және Америка құрлығы, мұхиттық аралдар діндерін ажыратады. Бірақ, көптеген әлемдік және ұлттық діндер жер шарының тек бір аймағында ғана таралумен шектелмейді (буддизм, христианшылық, ислам). Сондай-ақ бір аймақта бірнеше діндердің таралуы да жиі кездеседі. Қазіргі заман үшін бұл классификация мүлдем жарамсыз, өйткені ақпараттық технологиялар мен жаһандану дәуірінде діни ілімдер мен көзқарастар тез қарқынмен жылдам таралып кетеді. Дегенмен, географиялық классификация діннің пайда болып, дамуының әлеуметтік-мәдени контекстерін түсінуге мүмкіндік береді. Этнолингвистикалық принцип әлем халықтарының нәсілдік және тілдік ерекшеліктеріне негізделеді. Мысалы неміс ғалымы Вард төрт негізгі нәсілді бөліп қарастырады. Олар: мұхиттық, африкалық, америкалық және монголоидтық нәсілдер, соңғысының қатарына ол семиттер мен арийліктерді де жатқызады, бұлар өз кезегінде семиттік, үнді-арийлік және еуропалық нәсілдердің қалыптасуына түрткі болады.

Діндерді этнолингвистикалық принцип негізінде сұрыптауды дінтану ғылымының негізін қалаушылардың бірі – Фридрих Макс Мюллер жүзеге асырады. Неміс ғалымының тұжырымдауынша халықтың қалыптасуында екі фактор маңызды рөл атқарады. Оның біріншісі – дін, екіншісі – тіл. Алайда, дін тілге қарағанда әлдеқайда маңызды. Автордың пайымдауынша, Солтүстік Американың аборигендері бір тіл типінің әртүрлі диалектілерінде сөйлегенімен олар халық болып қалыптаса алмады, өйткені олардың табынатын ортақ Құдайы немесе құдайлары болмады. Гректер керісінше әртүрлі диалектілерде сөйлегенімен, эолийліктер, дорийліктер, ионийліктер әрқашан өздерін эллиндік халықтар деп санады. Олардың біртұтастығының негізінде көне наным-сенімдері – Құдайлар мен адамдардың Атасы – Зевске деген сенім жатты. «Біз ежелгі діннің тілге тәуелділігін айқын сезінгенде, тіл туралы ғылымда пайдалы саналатын классификацияның дін туралы ғылымда да пайдалы деп танылуы қажет деген шешімге келеміз» [1, 100 б.].

Дін мен тілдің өзара байланысын негіздеу келе, М. Мюллер үш үлкен тіл – тұрандық, семиттік және арийлік топтарына сай келетін – тұрандық, семиттік және арийлік діндерді ажыратады [2]. Қытай тілін тұрандық тіл тобы-

на жатқыза отырып, автор мұнда табиғаттың әртүрлі құбылыстарын бейнелейтін күштерге табынудың кең таралғанын атап өтеді. Сонымен қатар, Қытайда ата баба және қайтыс болғандар рухына табыну да жиі ұшырасады. Адам мен табиғат рухына табыну ежелгі Қытайдың халықтық дінінің өзегін құрайды.

Неміс ойшылының тұжырымдауынша, семит халықтарының табынған Құдайларының атаулары вавилондықтардың, финикиялықтар мен карфагендіктердің политеистік діндерінде және сондай-ақ яһудилер мен христиандардың, мұсылмандардың монотеистік сенімдерінде көрініс тапқан. Тарихи дамудың барысында зор өзгерістерге ұшыраған халықтардың дініне жалпы сипаттама берудің қиындығын мойындай отырып, М. Мюллер олардың, яғни семит халықтарының діни сеніміне тән ортақ нәрсе тарихтағы Құдайға табыну болды дейді. «Семит құдайлары есімдері моралдық қасиеттерді бейнелейді. Олардың арасында Құдіретті, Марпатты, Ие, Патша атаулары кездеседі. Олар сыртқы көріністерінде байқалатын немесе шынайы сипаттарында айқындалатын құдайылық персонификация деңгейіне өте сирек көтеріледі. Соның арқасында көптеген көне семиттік құдайларға бірігіп (тұтасып) кету тенденциясы тән болды және жекеленген құдайларға сыйынудан бір Құдайға табынуға өту көп қиыншылықсыз жүзеге асты» [1, 102 б.]. Семит халықтарының бір Құдайшылыққа өтуіне шөлді жердегі тұрмыс-тіршіліктің ұқсастығы ықпал еткен және сонымен қатар осы халықтардың наным-сенімдерінде құдайларды бейнелеу үшін әйел есімдерінің қолданылмауын немесе әйел құдайлары ерте замандардағы жыныстық белгілері айқындалмаған құдайлардың белсенді қуатын бейнелейтіндігін ғалым қосымша фактор ретінде қарастыра отырып, Ренанның семит діндері инстинктивті-монотеистік болды деген пікірімен келіспейді.

Көне арийлік культтерді Үндістан да, Еуропадан да кездестіреміз. Арийлік культтер табиғат күштерін бейнелегенімен, М. Мюллердің пайымдауынша табиғатқа табыну емес, ол табиғаттағы Құдайға деген сенім. Ол «адам жүрегінің құпиясына жасырынған құдай емес, тамсандырған табиғат пердесіне оранған Құдай» [1, 103 б.]. Арийлік пантеонның Құдайларына даралық сипаттың тән болғаны соншалық, олардың монотеизмге өтуі әрқашан ымырасыз күрес арқылы өрбитін.

Діндердің жоғары аталған үш түрін еш қателіксіз ажыратамыз. Неміс ғалымының тұ-

жырымдауынша осы үш діндер тобы адамзат тарихының барысын айқындады, қазіргі күндерге дейін тіліміз бен дінімізде, ой-санамызда біз олардың ықпалын сезінеміз.

М. Мюллердің осындай тұжырымдары басқа ізденушілерге де ой салды. Оның еңбектерінен кейін еуропа тарихшылары мен филологтары, этнологтары мен әлеуметтанушылары арасында христиандыққа дейінгі діни наным-сенімдерді зерттеуге деген құлшыныс кеңінен өрбіді. Академиялық ортадағы осындай ізденістер қарапайым халықтың арасында да монотейстік діндерге дейінгі руханилықтың мазмұны мен формаларын тануға деген ынтаны үдете түсті.

Діндердің анағұрлым ауқымды классификациясын біз голландиялық дінтанушы К. Тиленің «Дін туралы ғылымның негізгі принциптері» атты еңбегінен табамыз. К. Тиле Гегельге қарағанда басқа методологиялық ұстанымдарға сүйенеді. Ол христиандықтың апологеті емес, дін феноменін, соның ішінде классификациясын да объективті ғылыми тұрғыдан зерттеуге талпынады және біздің пайымдауымызша, өз мақсатына жете алған.

К. Тиленің классификациясының біздің зерттеуіміз үшін маңызы зор, өйткені оның көне наным-сенімдер мен діндерді талдауы олардың мәні мен мазмұнын, көрініс формаларын терең түсінуге мүмкіндік береді. Қазіргі заманғы жаңапұтшылдыққа негіз болған түсініктердің тарихи тамырлары мен эволюциялық үдерістерін ашуда К. Тиленің қалыптастырған методологиялық принциптері осы күнге дейін құндылығын жоғалтпады десек артық айтпаймыз.

К. Тиле өзіне дейінгі діндер классификациясына тоқтала келе, діндерді табиғи және этикалық деп бөледі. Табиғи діндерді ол табиғат күштерін бейнелейтін құдайларға табынудан туындаған деп емес, белгілі бір тайпаның немесе халықтың діні ретінде пайда болған діндер ретінде қарастырады. Алайда олардың барлығы дамудың бірдей сатыларында бола алмайды, осыған орай К. Тиле оларды төменгі және жоғарғы табиғи діндер деп бөледі. Төменгі табиғи діндер анимистік сенімнен ажырамаған, олардың табынатын құдайлары жоғарғы және төменгі рухтар болып табылады. К. Тиле оны полидемонизм деп сипаттайды. Жоғарғы табиғи діндер бұл сатыдан көтерілген, оларда құдайларға адамнан құдіретті күштер ретінде табынады, бірақ олар идеальды адам сипатында қабылданады. Олар табиғат күштерін де және сондай-ақ әртүрлі абстрактілі ұғымдарды, соның ішінде адамгершілік қасиеттерді де бейнелейді.

К. Тиле мұны политеизм деп сипаттайды [1, 150-151 бб.].

Төменгі табиғи діндердің қатарына К. Тиле анимистік діндерді жатқызады. Алайда анимизмнің өзін ол дін деп те, діннің қайнар көзі деп те қарастырмайды. Голландиялық ғалымның түсінігінде анимизм дінге де ықпал еткен тұрпайы дүниетанымның бір түрі. Ол – адамның объективті мен субъективтінің арасын ажырата алмаған кезеңінің туындысы. Бұл кезеңде адам өзіне кездескен заттар мен құбылыстардың бәрінде әлде бір құдірет бар деп санайды да оларға өз бойында байқалатын жан қасиеттерін таңады. Анимизмнің ең көне формасы – полизоизм. Полизоизм барлық құбылыстар мен заттардың жаны бар деп қарастырады.

К. Тиле анимизмнің неғұрлым жоғары формасы ретінде спиритизмді қарастырады. Спиритизм бір жағынан, анимизмге реакция ретінде, ішінара қайтыс болған туыстар мен ата-баба рухтарын қастерлеудің ықпалынан өрістейді. Спиритизм ғалымның тұжырымдауынша, өзіндік санадағы прогрестің жемісі. Объективті мен субъективтінің арасын әлі де ажырата алмаған адам, өз бойындағы түс, елес сияқты құбылыстарды зерделей келе рух тәнге тәуелсіз тіршілік ете алады деген ойға келеді. Осылайша дүниені кезіп жүретін және әлсін-әлсін өзінің бар екенін еске түсіріп қоятын рухтар мен басқа заттарға, құбылыстарға қона алатын жандарға деген сенім қалыптасады. Ол олардың ішіндегі адамға пайдасын тигізетін немесе үрейін ұшыратындары құдіретті тылсым күштер ретінде қарастырылып, қастерленеді. Ал фетишизм адам қолданатын немесе қастерлейтін заттардың рухы немесе жаны бар деп оларға құдіретті күшті таңудан туындайды. Фетишизм діни пластикалық өнер туындыларын дүниеге әкелді. Бұл өнер туындылары адамның рәміздік бұйым немесе бейне арқылы құдіретті күшті елестетіп, оған жақын болу ниетінен туады. К. Тиленің тұжырымдауынша, тотемизм фетишизмнің бір нұсқасы, бірақ соңғысымен салыстырғанда дамыған түрі және тотемизмде періштелер мен әулиелер туралы түсініктердің дәнектері ұяланған.

Адамзаттың әлеуметтік өмірінің күрделенуі, рухтық қауымдастықтан тайпалық бірлестіктерге өту, мемлекеттің қалыптасып, дамуы діни санадағы өзгерістерге де алып келеді. Адамның өзіндік санасының дамуы барысында ерекшеліктері айқындалмаған, бір-бірінен айырмашылығы шамалы рухтар айқын және нақты сипатқа ие болған құдайларға айнала-

ды. Осылайша, полидемонизм политеизмге ұласады.

К. Тиле политеистік діндерді де екіге бөледі. Олардың ішіндегі неғұрлым дамымағаны териантропико-магиялық діндер. Бұл діндердің териантропико-магиялық деп аталуының себебі – құдайларды біресе адам, біресе аңдар келбетінде, көбінесе жартылай адам, жартылай аң сияқты бейнелеп, соған сай қасиеттер таңудан. Конфуций реформаларына дейінгі қытай, шумерлер мен аккадтар, дравидтер, көне мысыр, көне вавилон діндері, Алдыңғы Азияның семиттік діндерінің басым бөлігі, көне эллиндік және бастапқы римдік діндер осы сатыда болды [1, 153 б.].

К. Тиле анағұрлым дамыған табиғи діндерге антропикалық немесе жартылай этикалық діндерді жатқызады. Олар анимистік түсініктерді поэтикалық немесе жартылай философиялық мифологияға айналдырып, қайтып өңдейді. Бұл діндердің антропикалық деп аталу себебі, «құдайларды көбінесе немесе тек идеалды адамдар келбетінде елестетеді, дегенмен оларға құдіретті тылсым күш тән деп санайды. Олардың бұрынғы аңдық образдары құдайлардың рәмізі немесе уақытша метамарфозалары ретінде қарастырылады. Оларды жартылай этикалық дейтін себебіміз, біздің мораль туралы түсінігіміз тұрғысынан құдайлар моральдық тіршілік иелері ретінде әрекет етпегенімен, мифтердегі құлықсыздық өткен кезеңдердің сарқыншақтары болып табылады, қайткенде де құдайлар жақсылықты бейнелейді, зұлым рухтарды жеңіп, құқық пен тәртіп үшін күреседі» [1, 154 б.].

Жалпы адамзаттың және сондай-ақ жеке тұлғаның ой-өрісі мен өзіндік санасының кемелденуі қалыптасқан діндер шеңберінен шығып, жаңа дінге бет бұру қажеттілігін туындатады. Дінді реформалау талпынысы барлық жағдайда бірдей табысты бола бермейді. Өйткені, қоғамдық сана бұл реформаларды қабылдауға дайын емес болып шығады. Дегенмен жаңа дінге деген қажеттілік жоғалып кетпейді, бұл қажеттілік шағын діни топтардың немесе діни-философиялық (көбінесе, мистикалық-эзотерикалық) бағыттардың пайда болуына алып келеді. Олардан жаңа дін формалары өсіп шығуы үшін қолайлы алғышарттар қажет. К. Тиле тілімен айтсақ, уақыты жетуі және әсіресе, жаңа діни дүниетаным ұлы діни тұлғаның бойында шоғырлануы қажет. «Қолайлылық үшін этикалық аталған бұл діндерді толықтай этикалық-индивидуалистік деп сипаттауға бо-

лады, сол себепті олардың басым көпшілігін спиритуалистік аян алу діндері құрайды. Олардың этикалық деп аталу себебі олар әлде бір этикалық қайта өркендеуден туындайды, индивидуалистік дейтініміз, мұндай қозғалыстарды жеке тұлға немесе пікірлес адамдардың тұйықталған топтары бағыттап отырады және бастысы олар тұлғалық сананың нұрлануынан (айқындалуынан) пайда болады. Спиритуалистік болатыны олар үстемдік етуші натурдінді құлшылыққа қарсы реакциядан өрбиді. Аян алу діні делінетіні олар осы реформаның негізін қалаушы адамды – ол осы діннің жанқияр насихаттаушысы болсын, Құдайдың Ұлы немесе Құдай адам болсын, – жаңа аянның жаршысы ретінде қастерлейді. Бұл аянның көне құжаттары кейіннен үлкен ұқыптылықпен сақталады және құдайлық беделге ие болады. Оларға тән монотеизм немесе пантеизм (айқын көрініс беруі немесе айқындалмауы мүмкін) олардың этикалық-индивидуалистік сипатынан келіп шығады» [1, 155 б.].

Этикалық діндерді К. Тиле партикулярлық (немесе номистік) және әмбебаптық (немесе мессияндық) деп бөледі. Әмбебаптық діндерді әлемдік діндер деп те атайды. Партикулярлық діндерге реформаланған ұлттық діндер жатады, бұл діндер ұлттық салт-дәстүрмен, мәдениетпен, тілмен және ұлттық институттармен тығыз байланысын сақтап қалады және олардан тысқары таралмайды. Олардың номистік аталу себебі, ұстанушылары оны ұсақ-түйегіне дейін ойластырылған діни-адамгершілік заңдармен байланыстырады. Бұл діндердің қатарына К. Тиле конфуцишілдік пен даосизмді, брахманизм мен зороастризмді, б.з.д. VIII ғасырдағы Мұса заңдарын жатқызады. Оның пайымдауынша, Мұса заңдары және одан шыққан иудаизм келесі кезеңге өтуді қамтамасыз етеді.

Әмбебап діндерге бір ұлттың немесе бірнеше халықтардың шеңберінен шығып, шыққан тегі мен әлеуметтік ахуалына қарамастан барлығына бірдей бағытталған және сол арқылы әлемдік дінге айналуды мақсат еткен діндер жатады. Олар барлық адамзатты құтқаруды ізгі мақсатымыз деп санайды және осы ниеттерін уағыздар арқылы насихаттайды. Сол себепті, олар мессияндық діндер деп аталады. К. Тиленің тұжырымдауынша, бұл діндердің әмбебаптылығы тек сыртқы немесе формальды сипатты емес, олардың әмбебаптылығы осы діндердің даму сатысымен тығыз байланысты. Діндердің бұл тобына ерте христиандық, үнділік буддизм жатады. Үнділік буддизм өз ішінде

бірнеше партикулярлық-этикалық діндерге бөлініп кетеді. Бірақ олардың партикулярлығы этикалыққа қарағанда ритуальдық, діни ілімдік сипатта болады, өйткені олар өздерінің шығу тегінің бір екенін ұмытпайды, өздерін бәріне ортақ құтқарушының есімімен атайды және бір сарынды қасиетті кітаптар мен мәтіндерге сүйенеді.

Тіл мен дін арақатынасын интерпретациялауда К. Тиле мен М. Мюллердің ойлары түйіседі. Тілдік тамыры бір халықтардың діни сенімдері ұқсас келеді. К. Тиленің тұжырымында шығу тегі бір халықтардың тарихи діндері – көне ортақ діннің әртүрлі нұсқалары. Бұл нұсқалардың айырмашылықтары зор болғанымен, олардың ортақ белгілер мен сипаттары да байқалады. Мұндай діндер түбі бір халықтардың әртүрлі ұлттарға бөлінуінің салдарынан пайда болады.

Әмбебапты діндердің әртүрлі секталарға ажырауы және осы секталардан дербес діндердің өрбуі де жаңа діндер тобының қалыптасуына алып келеді. Бұл діндердің ұқсастығы этникалық сипатта емес, бәріне ортақ негізгі діни идеясында көрініс табады, алайда олар бұл идеяны өзіндік көзқарас тұрғысынан түсіндіреді және ғибадат құлшылықтарында айшықтайды.

К. Тиле де М. Мюллер сияқты дін мен тілдер тобының арасындағы байланыстарды алға тарта отырып, семиттік және арийлік діндерді ажыратады. Семиттік діндерді ол теократиялық деп сипаттайды, өйткені оларда Құдайдың адам мен әлемнен құдіреттілігі және трансценденттігі айқын байқалады. Оның құдіреті мен билігінде шек жоқ, ал адам Құдайға сөзсіз бағынып, құлшылық жасауы керек.

Арийлік діндерде құдайдың дүниеде көрініс беруі және адам мен Құдайдың туыстығы идеясы басым болады. Мұнда осы дүние мен о дүниенің арасында айырмашылық пен шек анық байқалмайды, адамдар Құдайға, Құдай адамға айнала алады. Осы себепті, К. Тиле арийлік діндерді теантроптық діндер деп атайды. Екі дін топтары арасындағы айырмашылықтар олардың өз құдайларына және осы құдайларға сиынатындарға беретін атауларында, ғибадат-құлшылықтарында көрініс табады.

Бұл классификацияда бізді қызықтыратыны табиғи және партикулярлы дінде, өйткені, бірінші тақырыпшада айтып өткеніміздей қазіргі заманғы діндарлық біріншіден, табиғатпен тіл табысуға, екіншіден өзінің этникалық тамырлары мен ерекшеліктерін түсінуге ұмтылады. Қазіргі заманғы жаңа пұтшылдық, негізінен осы екі идея мен ізденістің төңірегіне шоғырланады.

Оның ішіндегі әртүрлі бағыттар мен ағымдар – осы екі идеяның әртүрлі пропорциядағы синтезі. Адамгершіліктің жоғарғы формалары, қазіргі заманғы жаңа пұтшылдардың көзқарастарына сай, этикалық-партикулярлық діндерде (оларды ұлттық немесе халықтық деп айтса да болады) терең ұяланған және тек соларда ғана көрініс таба алады. Ал, әмбебапты діндер – басқа халықтарды бағыныштылық ұстаудың бір құралы. Бұл бағытта жаңа пұтшылдық өзіндік дербес құбылыс емес, ол белгілі бір ұлтшылдық дүниетаным мен идеологияның құрамдас бөлігі немесе негізі, іргетасы болып табылады.

Жаңа пұтшылдықтың екінші бағыты адам мен табиғат арасындағы ажыраған байланысты қалпына келтіруге ұмтылады. Олардың діни дүниетанымы анимизм мен спиритизм идеяларына және осылардан туындайтын әртүрлі көзқарастарға негізделеді. Олар осы дүние мен тылсым дүниенің тығыз байланыстылығын, өзара әрекеттесе алатындығын алға тартады. Олар үшін табиғат объектілері – жанды нәрселер ғана емес, сонымен қатар бәймәлім күштің, құдіреттің көзі. Бұл бағыттағылар тау мен тастың, күн мен айдың, су мен жердің қуаты және сондай-ақ қасиетті аруақтар мен киелі заттардың көмегімен адам болмысының қайшылықтарын шешуге талпынады. Мұнда жаңа пұтшылдық таза күйінде, яғни белгілі бір идеологияның құралы немесе негізі ретінде емес, өзінің шынайы мәні мен мазмұнына сай көрініс береді.

Жаңа пұтшылдықтың үшінші бағыты біздің пікірімізше, адамның өз болмысын түсінуге, өз менінің жұмбағын шешуге талпынысынан туындайды. Адамдардың барлығын бірдей әмбебапты әлемдік діндердің немесе ұлттық-этикалық діндердегі антропологиялық, антропогенездік көзқарастары қанағаттандыра алмайды. Адам әрқашан өз жаны мен рухына, болмысы мен бітіміне жаңаша көзқарасты қажет етеді. Жан мен тәннің, рух пен материяның өзара байланысы мен өзара тәуелділігі адамзатты ерте замандардан бері ойландырып келеді. Қазіргі пұтшылдық та осы мәселеден тыс қалмай, адам болмысының сырын ашуға талпынады. Бұл талпынысында ол осы кезге дейін дамытылған білімдерді синтездеп, адам туралы жаңа көзқарасты қалыптастыруға талпынады. Адамның рухында орасан зор қуат жасырынған, алайда өзі туралы бұрмаланған түсініктер мен елестер оның шығармашылық қабілеті мен мүмкіндіктерін жүзеге асыруына мұрсат бермейді. Ерте заманғы мифологиялық, діни

және философиялық идеяларды қазіргі заманғы ғылыми жетістіктермен сабақтастыра отырып, жаңа пұтшылдық адам туралы жан-жақты, терең түсінікті қалыптастыруға ұмтылады. Ол ғылыми танымның рациональды-логикалық және эмпирикалық біржақтылығын иррациональды-интуитивтік элементтермен толықтыруға талпынады. Жаңа пұтшылдық белгілерін қазіргі заманғы дианетика немесе саентология, трансцендентальды медитация, Карлос Кастанеданың ілімі, соңғы өсиет шіркеуі сияқты дәстүрден тыс дін ағымдарынан, XX ғасыр басындағы теософия, антропософия тәрізді діни-философиялық бағыттардан кездестіруге болады.

Табиғатпен тұтасу, онымен үйлесімді өмір кешуді насихаттайтын діндер де архетиптік табиғаттың өзіне құдайылық құдірет таңатын, оның табиғатта таралғандығы туралы көзқарастарға, яғни тұрпайы пантеистік идеяларға негізделеді. Мұндай ұстанымдарды біз Порфирий Ивановтың «Детка» (қаз. «Балақай») ілімінен де кездестіреміз. «Табиғат біздің анамыз. Ол бізді туды, бізді өмір сүру үшін жарыққа шығарды. Жарыққа шығарғаны үшін біз оны анамыздай қастерлеуіміз керек. Ал біз оған сенбейміз. Табиғатта бәрін істей алатын күш бар екенін түсінгіміз де келмейді... Табиғат өзі жаратады, өзі өз күшімен қиратады. Табиғаттың қозғаушы күштері өзгермейді, оларды ешкім өзгерте алмайды. Табиғаттан қуатты ештеңе жоқ» [3].

Байқап отырғанымыздай, Порфирий Иванов ілімі К. Тиле классификациясындағы табиғи діндеріне тән түсініктер мен архетиптерді жаңғыртады және сол арқылы адам бойындағы (адам табиғаттың туындысы және ажырамас бөлігі болғандықтан табиғатқа тән күштер мен қабілеттер оған да тән) мүлгіген және ұмытылған қуат көзін ашуға ұмтылады. Бұл сипаттар әртүрлі көрініс беруіне қарамастан осы типтегі барлық діни ілімдерге ортақ болып табылады. Порфирий Ивановтың және осы тәрізді ілімдерді индивидуальды-этикалық діндердің қатарына қосуға болады. Ол өз ілімін «Балақай» деп атай отырып, адамның табиғаттың перзенті екенін және өзінің өмірі мен болмысының мәнін тек табиғатпен үйлесімді тіршіліктен ғана таба алатынын алға тартады. Табиғаттан жаттанған, өзінің табиғи тіршілік аясынан алшақтаған қазіргі техногенді өркениет жағдайында бұл ілім де адам жаны мен тәнінің тұтастығы мен үйлесімділігін қамтамасыз етудің бір парадигмасы ретінде қарастырылатыны рас.

Теософия, антропософия, Агни Йога сияқты оккульттік-мистикалық ілімдерді көне арийлік теантроптық діндердің қайта өңделген (бірінші кезекте, қазіргі заманғы ғылым жетістіктерін ескере отырып) жаңа форматтағы көрінісі ретінде қарастыруға болады. Олардың барлығына тән ортақ сипат адамның жасырын рухани күштері мен қабілеттерін ояту және жетілдіру арқылы құдайылық кемелділікке жету. Бұл ілімдер теантроптық идеялар мен түсініктерді заман талабына бейімдей отырып, адам мен әлем, тән мен жан және рух қатынасы туралы жаңа көзқарасты қалыптастыруға ұмтылады.

Заттарды қастерлейтіндер (вещесвятцы немесе вешетворцы) – әртүрлі бұйымдар жасап, олардың адам жанының жай табуындағы маңызын насихаттайтындар. Олар заттарды жай материалдық нәрсе деп емес, шығармашылық ізденіс туындысы ретінде қарастырады. Олардың түсінігінде зат рухани шығармашылықтың сығымдалған көрінісі. Яғни кез келген заттан немесе бұйымнан олар рухани қуат пен қабілеттің нышанын байқайды. Зат жасау құдайлардың дүниені жарату актісінің кішкентай көшірмесі ретінде қарастырылады. Шектен шыққан затқа табыну оны дүниеге әкелген адамға құдайылық сипат таңуға алып келеді. Қазіргі әлемде «брэнд» ұғымы кең таралған. Брэндті тұтынушылық қоғамдағы неофетишизмнің бір көрінісі ретінде қарастыруымызға болады. Брэнд – оны иеленген адамның әлеуметтік статусының белгісі. Әрине, кез келген адам сапалы зат немесе бұйым пайдалануға талпынады және оны адам табиғатының заңдылығы деп те қарастыруға болатын шығар. Бірақ, қазіргі қоғам брэндті ерекше құндылық ретінде бағалайды. Брэндке қол жеткізуді адам (көп жағдайда, жас жеткіншектер) ситуативтік мақсат, ал оған қол жеткізуді жетістік деп қарастырады. Брэнд өмір сапасының көрсеткіші, адам бақыты мен өзін сезінуінің ажырамас бөлігі ретінде бағаланады. Бұл «ақша – құдай, нарық – дін» деген ұстанымның үстемдігіне алып келуі әбден мүмкін. Қазіргі кезде, кішкентай мүсіндер немесе үй ішіндегі жиһаздардың белгілі бір ретпен орналасуы адамның өміріне, тағдырына ықпал етеді деп сенетіндерде аз емес. Ақша шақырамын, байлыққа кенелтемін деп адамның жақсы өмір сүруге, бақытты болуға деген арманын өз пайдасына асыруға талпынатын әртүрлі көріпкелдер, экстрасенстер неофетишизм жағдайындағы қоғамның кең таралған феноменіне айналып барады. Өкініштісі, адам өз мүмкіндіктері мен қабілеттерінен гөрі,

осындай алаяқтардың айтқанына сеніп, уақыты мен қаржысын солардың қалтасына құйып, құр алақан қалып қоятыны. Батыс әлеуметтанушыларының айтуынша, қазіргі адам көп еңбектенбей, маңдай терін төкпей әлдебір ғажайып семинар-тренингтердің көмегімен тез табысқа жетістікке жетуге ұмтылады. Сөйтіп, алаяқтар мен неошамандардың жемтігіне айналады.

Неофетишизм көріністерін қазіргі коммерциялық секталардан да байқауға болады. Ресей сектатанушысы В.Ю. Питанов пирамидалық құрылымды және коммерциялық идеологияға негізделген ұйымдарды солардың қатарына жатқызады. Автордың айтуынша, мұндай ұйымдардың әрекетіне мистикалық рең тән.

Олар мысалы, «ғажап өнімнің» көмегімен адамзатты семіздіктен құтқарамыз деп жар салады. Ұйым мүшелерінің қалған қоғамға қатысты элитарлығы насихатталады» [4].

Сонымен, неофетишизм заттарға әлдебір қасиетті таңу арқылы оған адам өміріндегі мәнділік сипат беруге ұмтылады. Адам өмірдің мазмұндық сапасын осы заттармен байланыстырады. Заттардан қол үзу немесе оны иелену мүмкіндігінен айырылу адам психикасына салмақ салады. Ол өзін кемшіл сезінеді, қоршаған орта ол үшін сүрең болып көрінеді. Мұнан туындаған рухани күйзелістер адамның деградациялануына, құндылық бағдарынан айырылуына алып келеді.

Әдебиеттер

- 1 Классики мирового религиоведения. Антология. – Т.1 / пер. с англ., нем., фр.; сост. и общ. ред. А.Н. Красникова. – М.: Канон+, 1996. – 496 с.
- 2 Фридрих Макс Мюллер. Введение науку о религии. – М.: «Высшая школа», 2002. – С. 52-53.
- 3 Учение Порфирия Иванова «ДЕТКА». <http://newgoal.ru/uchenie-porfiriya-ivanova-detka>.
- 4 Питанов В.Ю. Введение в сектоведение. – М.: «Омега», 2006. – С. 16.

References

- 1 Klassiki mirovogo religiovedenija. Antologija. – Т.1 / Per. s angl., nem., fr. Sost. i obshh. red. A.N. Krasnikova. – М.: Kanon+, 1996. – 496 s.
- 2 Fridrih Maks Mjuller. Vvedenie nauku o religii. – М.: «Vysshaja shkola», 2002. – 52-53 bb.
- 3 Uchenie Porfiriya Ivanova «ДЕТКА». <http://newgoal.ru/uchenie-porfiriya-ivanova-detka>.
- 4 Pitanov V.Ju. Vvedenie v sektovedenie. – М.: «Omega», 2006. – С. 16.